

Любомир Хахула

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ КОНФЛІКТ НА ВОЛИНІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

(За матеріалами часопису «*Na Rubieży*»)

У статті проаналізовано матеріали часопису «Na Rubieży», присвячені подіям українсько-польського протистояння на Волині в роки Другої світової війни. Особлива увага приділена публіцистичним інтерпретаціям цих подій та їх впливу на формування стереотипу українця в сучасній Польщі.

Ключові слова: українсько-польський конфлікт, Друга світова війна, «*Na Rubieży*», ОУН-УПА.

В статье проанализированы материалы журнала «Na Rubieży», посвященные событиям украинско-польского противостояния на Волини в годы Второй мировой войны. Особое внимание уделено публицистическим интерпретациям этих событий и их влиянию на формирование стереотипа украинца в современной Польше.

Ключевые слова: украинско-польский конфликт, Вторая мировая война, «*Na Rubieży*», ОУН-УПА.

The «Na Rubieży's» («On the Border») materials deals with events of Ukrainian-Polish Conflict on the Volhyn in the Second World War was analysed. Special attention was given to the publicistic interpretations of this events, and their influence on the shaping of stereotype of the Ukrainians in the contemporary Poland.

Key words: Ukrainian-Polish conflict, Second World War, «*Na Rubieży*», OUN-UPA.

Польський історик Гжегож Грицюк у рецензії на книгу Гжегожа Мотики «Так було в Бещадах», опублікованій в журналі «*Mówią Wieki*», відзначав, що негативне ставлення польського суспільства до українців — це, між іншим, «результат стереотипного погляду на історію взаємних відносин, залежного від міфів і спрощень. Велику роль у закріпленні та забарвленні темними фарбами цього образу відіграли події Другої світової війни та 40-х рр. ХХ ст. Людська пам'ять, а від кінця 1950-х рр. численні публікації сприяли формуванню однобокого бачення польсько-українського конфлікту, в якому виразним був дихотомічний поділ на «добрих» поляків і «злих» українців...» [12, s. 61]. Дев'яності роки ХХ ст. дали змогу по-новому подивитися на криваве минуле українсько-польських відносин, зокрема події на Волині в роки Другої світової війни. Поряд з академічною і політичною дискусіями

велику суспільну вагу мало громадське обговорення проблеми, здійснюване за посередництвом засобів масової інформації. У польському суспільстві останнього десятиліття ХХ ст. питання українсько-польського конфлікту на Волині широко висвітлювалося у періодичних виданнях [3]. Активну участь у т. зв. Волинській дискусії взяв історико-публіцистичний часопис «*Na Rubieży*».

Метою цієї статті є аналіз матеріалів «*Na Rubieży*», присвячених українсько-польському протистоянню на Волині, особливо конфлікту 1943 р. Зважаючи на недостатнє залучення до наукового обігу матеріалів цього періодичного видання та на його присутність у польському суспільно-політичному дискурсі, дослідження такого роду джерела дозволить краще зрозуміти зміст внутрішньопольської дискусії на тему українсько-польських відносин під час Другої світової війни.

На початку 1990-х рр. проблематика українсько-польського протистояння на Волині була присутня на другому плані польського політичного і медійного дискурсу. В 50-ту річницю тих подій польські політичні й інтелектуальні кола ще не наважувалися подавати однозначні оцінки цих подій, оскільки існувало переконання, що ще зарано це робити. 1993 р. набагато відвертіше говорилося про масові переселення українців. Згадуваний польський історик Г. Мотика наводив три причини, через які Волинська дискусія не мала значного розголосу на початку 1990-х рр. Перша причина — це відсутність серйозних наукових досліджень на теми конфлікту і велика кількість емоційно забарвлених свідчень учасників та очевидців тих подій. Друга — перевага тенденції, що спочатку варто говорити про свої провини перед українцями, очікуючи від останніх відвертої розмови про вбивства поляків. І, нарешті, третім приводом на користь такого підходу до волинської тематики стало розуміння ситуації української сторони, яка потребувала часу для того, щоби «дорости» до критичного погляду на власну історію [2, с. 128].

У той час, коли владні та наукові кола прагнули підійти до справи українсько-польських відносин на Волині у дипломатичний спосіб, у суспільстві розвивалася дискусія на рівні громадських організацій та періодичних видань. Інтерпретацією подій 1943—1947 рр. займалися національно-кресові організації Польщі, серед них — Товариство пам'яті жертв злочинів українських націоналістів (*Stowarzyszenie upamiętnienia ofiar zbrodni ukraińskich nacjonalistów*; далі — Товариство) з центром у Вроцлаві. Утворене 1991 р., Товариство від 1992 р. почало

випускати часопис «Na Rubieży» як фактографічно-історичний бюлетень «для внутрішнього вжитку» (до кінця 2010 р. вийшло 112 номерів журналу) [14, s. 1]. Навколо видання згуртувалися польські дослідники та громадські діячі, імена яких в Україні часто викликали негативні асоціації. З-поміж інших частими дописувачами «Na Rubieży» були Щепан Секерка (голова Товариства), Едвард Прус, Владислав та Ева Семашки, Віктор Поліщук, Владислав Філяр, Кшиштоф Бульжацький, Фелікс Будзіш.

Волинська тематика на сторінках «Na Rubieży» була представлена у декількох рубриках. По-перше, у статтях і звітах з наукових конференцій, організованих Товариством, які у своїх заголовках здебільшого містили формулювання «геноцид», «українські фашисти», «злочинна діяльність ОУН-УПА» і т. д. По-друге, до українсько-польського протистояння автори бюлетеня часто зверталися у різного роду оглядах польської і української (переважно тижневик Об'єднання українців у Польщі (далі — ОУП) «Наше Слово») преси, наукового та громадського життя українців і поляків. По-третє, спогади про події 1943 р. та реєстри вбитих поляків публікувалися у рубриці «Геноцид—грабунки—знищення».

Саме лише окреслення структури часопису показує те світло, в якому представлялися українці та їх національно-державницькі прагнення у ХХ ст. Висвітлення волинських подій 1943 р. на сторінках бюлетеня «Na Rubieży» мало досить тенденційний характер, зміцнюючи тим самим існуючі стереотипи українців як жорстоких «різунів», «бандитів», а України (принаймні її західної частини) — як території з «польськими історичними і культурними коріннями». Поза тим соціально-економічне становище українців напередодні Другої світової війни та діяльність Армії крайової (далі — АК) на Львівщині ігнорувалися авторами журнальних статей.

Отже, на переконання дописувачів часопису, 1943 р. був роком «посилання масового винищення польського населення Східних Кресів II Речі Посполитої, здійснюваної бандами ОУН-УПА», а ОУН-УПА стала для поляків синонімом «геноциду, грабунку і великої пожежі» [19, s. 9]. Події Другої світової війни на Волині часто називали «кривавим терором зі сторони українських націоналістів», «Кресовим Голокостом», а трагедію 1943 р. — його вершиною [10, s. 1; 5, s. 3]. Українсько-польське протистояння на Волині для середовища кресов'яків було «без сумніву, запланованим, ідеологічно та пропагандистсько

підготовленим і з диявольським зусиллям реалізованим ОУН-УПА геноцидом, якого не допустилися найбільш дикі азійські орди періоду монгольського потопу» [5, s. 1]. Польський історик і колишній воїн 27-ї Волинської дивізії АК Владислав Філяр вважав, що «антипольські акції на Волині здійснювалися згідно з директивами ОУН в організований спосіб і мали характер геноциду» [10, s. 2; 9, s. 23]. Інший історик, Едвард Прус, характеризуючи діяльність ОУН-УПА, говорив про них як про «народовбивць такого великого масштабу, що при цьому злочини більшовиків і гітлерівців виглядають блідою, майже дитячою забавою!» [15, s. 43]. Даючи оцінки такого роду, Е. Прус не припиняв називати себе «приятелем українського народу». До речі, у 1980-ті рр. цей історик виразно лівих переконань неодноразово представляв офіційну науку ПНР в Україні, зокрема у Львові.

2000 р. у Варшаві вийшла двотомна книга Владислава і Еви Семашків «Геноцид польського населення Волині, здійснений українськими націоналістами у 1939—1945 рр.» («Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia, 1939—1945») [22]. Видаванню дослідження сприяла фінансова підтримка Канцелярії Президента Польщі, Бюро національної безпеки та Міністерства культури і національної спадщини. В образливому для українців тоні написана передмова до книги авторства Ришарда Шавловського. Вбивства поляків на Волині він назвав «українським геноцидом», що «значно «перевищує» німецький і радянський геноциди» [23, s. 14], а виконавцями етнічних чисток — «тисячі звичайних селян» [23, s. 13]. Таку ж тезу висували й інші автори «Na Rubieży». Зокрема, Фелікс Будзіш стверджував, що «злочини ОУН-УПА в південно-східних кресах II Речі Посполитої своїм звірячим садизмом і жорстокістю переростають гітлерівські і сталінські злочини» [5, s. 1]. Р. Шавловський вважав, що нібито добрі довоєнні відносини між поляками й українцями на Волині знищила акція «галицьких агітаторів ОУН-УПА» [23, s. 17]. Сама передмова була написана в ненауковому стилі, про що свідчила її «патетично-месіанська стилістика й агресивне ставлення до інших поглядів» [4, s. 56]. Різні неточності й суперечності передмови вдало зауважив академік Ярослав Ісаєвич (на той час — співголова Польсько-української історичної комісії при ПАН і НАН України), назвавши її працею публіцистичного і ненаукового характеру [1].

Розглядаючи події 1943—1947 рр. на Волині, В. і Е. Семашки вважали, що виконавцями убивств і грабежів були місцеві українці —

як комуністичних, так і націоналістичних переконань. У своїх висновках вони опиралися на спогади очевидців, де вбивць поляків «називали українцями, бульбівцями, бандерівцями, упівцями, бандитами, українськими бандами, сусідами». Даючи оцінку волинським подіям, В. і Е. Семашки відзначають: «Організація вбивств, їх перебіг та супровідне гасло: «Україна для українців» свідчать, що це була спланована й організована акція фізичної ліквідації польського населення, кваліфікована як геноцид» [21, s. 9]. У свою чергу, Щ. Сєкерка стверджував: «Це не український народ вбивав, а тоталітарна група українських фашистів з-під знаку ОУН-УПА. Їх нащадків треба засудити і визнати злочинною організацією, а не «визвольним рухом» [20, s. 48].

Дещо поміркованим у своїх висновках був В. Філяр, який, аналізуючи причини Волинської трагедії, частину вини за ті події покладав на помилкову національну політику II Речі Посполитої. Окрім того, польський історик брав до уваги також радянську політику щодо польського населення Волині після вересня 1939 р. та діяльність окупаційної німецької влади, які, «застосовуючи рафіновані маніпуляції, прагнули розбити єдність поляків і українців, а останніх використати проти поляків». На думку В. Філяра, зусилля окупантів лягли на піддатливий ґрунт, старанно підготовлений багаторічною діяльністю ОУН. Для підтвердження свого висновку історик наводив уривок із звіту коменданта Округу АК Волинь від 28 липня 1943 р.: «...Розбуяна стихія темного українського селянства, що убиває поляків, використовується радами і німцями, котрі діють за допомогою однакових методів, хоча для різних цілей... Це нещастя, що організаторами цього є два наші вороги — німці і ради, а кроликами — ми і маса українська» [10, s. 3]. Цей уривок також яскраво ілюструє ставлення середовища АК до українців і трактування їх як меншовартісного елемента, а стереотипи типу «темне українське селянство» та «українська маса» переходять до сучасної польської свідомості не без допомоги часопису «Na Rubieży».

Окрім статей волинської тематики, значну частину бюлетеня займали огляди преси та наукового життя українців і поляків. Серед газет, з якими «Na Rubieży» проводив активну дискусію, були тижневик «Наше Слово» та щоденна польська газета «Gazeta Wyborcza». 1995 р. «Gazeta Wyborcza», середовище якої характеризують як ліволіберальне [18, s. 10], розпочала на своїх сторінках дискусію на тему Волинської трагедії п. н. «Волинь: пошуки правди» (більшість статей опубліковано 2008 р. в окремому збірнику [25]). З сильною критикою і несхваленням

цю дискусію сприйняло середовище Товариства. Статті, представлені в циклі, назвали антипольськими, а газету звинуватили у спробах «приховати злочини, здійснені в Східній Малопольщі, в Тернопільському, Станіславівському, Львівському воєводствах», обмежуючись лише Волинню [7, s. 9]. Окрім звинувачень газети у маніпуляції суспільною свідомістю та у відвертій брехні, Кшиштоф Бульжацький виклав власне розуміння історії та сьогодення українсько-польських відносин. Ідеологічно-стереотипною можна назвати тезу автора про те, що «Східна Малопольща ніколи не була частиною України», а в роки Другої світової війни «не було жодних польсько-українських боїв... був геноцид, здійснюваний УПА, і дуже слабка польська самооборона». Аналізуючи сучасні українсько-польські взаємини, К. Бульжацький стверджував: «Українці у Польщі мали і мають надмір прав, завжди дещо більше, ніж поляки, і це є великою несправедливістю. За гроші польського платника податків фінансується виразно антипольський український часопис «Наше Слово», видаваний у Варшаві. Натомість українці не були лояльними щодо польської землі і служили не лише німцям, а й советам» [7, s. 8].

7—9 червня 1994 р. в Подкові Лесьній (Podkowa Leśna) відбулася зустріч польських й українських істориків, яка започаткувала багаторічний цикл семінарів «Польща — Україна: важкі питання». У ході дискусій над темою подій на Волині, 25 березня 1996 р., було підписано порозуміння між Світовим союзом вояків АК та ОУП в питанні спільної діяльності щодо дослідження новітньої історії українсько-польських відносин. Хоча порозуміння спрямовувалося на спільне вивчення історії, на сторінках бюлетеня «Na Rubieży» цей процес назвали «узгодженням історії», покликаючись на промову Яцека Куроня (уродженця Львова), виголошену ще 1990 р. на I З'їзді ОУП, де він говорив про потребу утворення спільної польсько-української комісії, яка б мала встановити історичну правду. Дописувач часопису Дмитро Мулик у своїй статті так бачив процес українсько-польського порозуміння: «З одного боку є гравці, що керуються директивами ОУН і реалізують прийнятий згори план. З польського боку є випадкові люди, що не мають відповідних знань і підготовки, для того щоби не потрапити в сіті ОУН. На додаток вони часто не опанували власної марноти і їм дуже імпонує виступати в ролі «польських істориків» [13, s. 2].

Для підкріплення власних антиукраїнських поглядів автори «Na Rubieży» часто наводили аргументи та висловлювання посткомуністичних українських істориків, які заперечували національно-визвольний

характер УПА, а її воїнів називали «різунами» і «злочинцями» [24, s. 36]. 1997 р. в часописі опублікували відозву 95 депутатів українського парламенту п. н. «До народів, парламентарів і урядів України, Білорусі, Ізраїлю, Польщі, Росії, Словаччини і Югославії». У цій відозві ОУН-УПА звинувачували у жорстоких злочинах проти польського населення та проти людства загалом. Також група українських депутатів звертала увагу на націонал-фашистську загрозу в Україні. В першу чергу як крайньоправа організація представлявся Конгрес українських націоналістів, який з іншими націоналістичними організаціями нібито творив «штурмові загони і рвався до влади» [11, s. 38]. Головними підписантами відозви стали комуністична, соціалістична фракції Верховної Ради України та фракція Аграрної партії. Саме такі антиукраїнські інтерпретації української історії, що мали місце в українському суспільстві, ставали зручним аргументом для багатьох національно-кресових організацій у пропагуванні негативного образу України та українців у сучасній Польщі.

Одним із найважливіших моментів в українсько-польській дискусії з приводу Волинської трагедії 1943—1947 рр. став, безперечно, 2003 р. У липні того року у с. Порицьк (тепер — с. Павлівка) відбулося урочисте вшанування жертв війни за участі президентів України та Польщі. Така подія не могла пройти повз часопис «Na Rubieżu». Фелікс Будзіш у статті «Вшануймо гідно пам'ять жертв ОУН-УПА», говорячи про відносини між Польщею і Україною, висловив думку, що поряд з економічною, науковою та культурною співпрацею обох держав потрібно ставити сильніші акценти на історичній правді про українсько-польські відносини. У цьому контексті автор згадав про 60-ту річницю подій на Волині як про «останній дзвін, щоби гідно вшанувати пам'ять наших земляків...». Незважаючи на заклик доброї волі, Ф. Будзіш таки наповнив свою статтю негативно-образливими штампами типу «кресов'яни... отримали смертельний удар від найжорстокішого окупанта — нацистів з-під знаку ОУН-УПА...» та ін. [6, s. 10]. На сторінках часопису був представлений процес приготування до урочистостей, а саме листи до Щ. Сеєрки від Анджея Пшевозніка, голови Ради охорони пам'яті боротьби та мучеництва Республіки Польща, та Марєка Сівца, голови Бюро національної безпеки Польщі (виступав також від імені Президента А. Квасневського), які свідчили про активне залучення Товариства до згаданого процесу [16]. Саму ж урочистість 11 липня 2003 р. висвітлили повністю [8].

На думку редакції часопису, відзначення Волинської трагедії стало «виразним виявом зміни ставлення державної влади Польщі до проблеми геноциду поляків на Волині та в Східній Малопольщі, як і покращання, хоч ще обмеженою мірою польсько-українських відносин...». Однак особисті спостереження польської делегації дозволяли констатувати, що рівень історичних знань, політичної свідомості українців та їх прагнення до примирення «свідчать, якою довгою є дорога до порозуміння та поєднання» [17, s. 45].

Таким чином, часопис «*Na Rubieży*» як друкований орган Товариства пам'яті жертв злочинів українських націоналістів брав активну участь у дискусії на тему Волинської трагедії 1943—1947 рр. Для статей, опублікованих у цьому періодичному виданні, характерними ознаками були засудження дій ОУН-УПА, представлення її у негативному образі та критика сучасних спроб досягнення українсько-польського порозуміння. Ширший аналіз матеріалів «*Na Rubieży*» та залучення їх до наукового обігу допоможуть краще зрозуміти зміст внутрішньопольської полеміки із згаданої проблеми, а разом з тим скласти цілісну картину польського суспільства кінця ХХ — початку ХХІ ст.

1. *Исаевич Я.* Про книгу В. і Е. Семашків / Ярослав Исаевич // Волинь і Холмщина 1938—1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння: дослідження, документи, спогади / голова редкол. Ярослав Исаевич. — Львів, 2003. — С. 375—390. — (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність; вип. 10).
2. *Мотика Г.* Друга світова війна у польсько-українських історичних дискусіях / Гжегож Мотика // Україна Модерна. — 2009. — № 4. — С. 127—136.
3. Українсько-польське протистояння на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни: матеріали до бібліогр. покажч. / уклад. О. Калишук. — Львів; Луцьк: Волинська книга, 2007. — 108 с.
4. *Brusnyj A.* Współczesne stosunki polsko-ukraińskie pod ciężarem historii / Andrij Brusnyj // ABC: Adriatyk, Bałtyk, Morze Czarne. — 2003. — № 2. — S. 56—68.
5. *Budzisz F.* Przed 11 lipca 2003 roku w 60-rocznicę zbrodni ludobójstwa dokonanej przez faszystowskie bandy OUN-UPA / Feliks Budzisz // Na Rubieży. — 2000. — № 48. — S. 1—3.
6. *Budzisz F.* Uczymy godnie pamięć ofiar OUN-UPA / Feliks Budzisz // Na Rubieży. — 2003. — № 68. — S. 10—11.
7. *Bulżacki K.* Stosunki polsko-ukraińskie w Gazecie Wyborczej / Krzysztof Bulżacki // Na Rubieży. — 1996. — № 3. — S. 7—9.

8. Centralne uroczystości państwowe i religijne w Porycku 60. rocznicy zbrodni ludobójstwa na ludności polskiej na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej dokonanej przez Organizację Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińską Powstańczą Armię // *Na Rubieży*. — 2003. — № 69. — S. 17—29.
9. *Filar W.* Wisła i Wołyń / Władysław Filar // *Na Rubieży*. — 1997. — № 5. — S. 22—23.
10. *Filar W.* Zbrodnicza działalność OUN-UPA przeciwko ludności polskiej na Wołyniu w latach 1942—1944 / Władysław Filar // *Na Rubieży*. — 1995. — № 4. — S. 1—3.
11. Groźba nacjonal-faszyzmu na Ukrainie // *Na Rubieży*. — 1997. — № 1. — S. 38—39.
12. *Hryciuk G.* Jak to było w Bieszczadach... / Grzegorz Hryciuk // *Mówią Wieki*. — 2000. — № 07/00. — S. 61—62.
13. *Mułyk D.* W siódlach OUN / Dmytro Mułyk // *Na Rubieży*. — 1997. — № 3. — S. 1—6.
14. Od Redakcji // *Na Rubieży*. — 1992. — № 1. — S. 1—2.
15. *Prus E.* Głupota czy prowokacja? / Edward Prus // *Na Rubieży*. — 1998. — № 27. — S. 43—45.
16. Przygotowania do uroczystości obchodów 60. rocznicy ludobójstwa na ludności polskiej na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej dokonanej przez Organizację Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińską Powstańczą Armię // *Na Rubieży*. — 2003. — № 69. — S. 1—4.
17. Refleksje po uroczystościach // *Na Rubieży*. — 2003. — № 69. — S. 45—46.
18. *Sawicz A.* Problematyka ukraińska w prasie polskiej w latach 1991—1996 / Agnieszka Sawicz. — Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2010. — 379 s.
19. *Selwa J.* Wokół postaci Andrzeja Szeptyckiego / Jan Selwa // *Na Rubieży*. — 1994. — № 2. — S. 6—9.
20. *Siekierka S.* Polska—Ukraina: trudne pytania? / Szczepan Siekierka // *Na Rubieży*. — 1998. — № 28. — S. 47—48.
21. *Siemaszko E.* Ludobójstwo dokonane przez OUN-UPA w latach 1939—1945 na ludności polskiej na Wołyniu. Proba podsumowania / Ewa Siemaszko, Władysław Siemaszko // *Na Rubieży*. — 1995. — № 3. — S. 6—9.
22. *Siemaszko W.* Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia. 1939—1945 / Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko. — Warszawa, 2000. — T. 1—2. — 1439 s.
23. *Szawłowski R.* Przedmowa / Ryszard Szawłowski // Siemaszko W., Siemaszko E. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939—1945. — Warszawa, 2000. — T. 1. — S. 11—32.
24. *Turzański K.* Jacek Kuroń i Włodzimierz Pawluczuk jednej służą sprawie / Kazimierz Turzański // *Na Rubieży*. — 1997. — № 3. — S. 35—36.

25. Wolyń 1943—2008: Pojednanie. Zbior artykułów publikowanych w «Gazecie Wyborczej» / wybór tekstów: Marcin Wojciechowski. — Warszawa : Biblioteka Gazety Wyborczej, 2008. — 284 s. — (Український переклад: Волинь: дві пам'яті : збірник статей, опублікованих у «Газеті виборчій» / упоряд. М. Войцеховський ; пер. з пол. В. Павлів. — Київ ; Варшава, 2009. — 304 с.).